

Маліч І.В.

Динаміка змін самосвідомості студентів на начальному етапі професійного становлення

Маліч Ірина Володимирівна, викладач

Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського, м. Одеса, Україна

Анотація. В статті надаються результати лонгітюдного дослідження, спрямованого на виявлення змін у когнітивної, емоційної та поведінкової складових структури самосвідомості студентів на начальному етапі професійного становлення. Порівняльний аналіз дозволив встановити значні зміни в структурі самосвідомості студентів після першого курсу навчання. Виявлено підвищення рівня самооцінки, посилення інтересу студентів до себе, як до особистості, розвиток аутосимпатії, самоповаги, саморозуміння, що в сукупності позначилося на загальному рейтингу “Я образу” студентів. З досвідом основні тенденції поведінки студентів спрямовуються на розвиток якостей, що приближує їх до урівноваження реального та ідеального “професійного Я”.

Ключові слова: самосвідомість, професійне становлення, самооцінка, самоставлення, “Я образ”

Проблема розвитку самосвідомості є однією з ключових в психології. Вона широко обговорюється в рамках вітчизняних і зарубіжних психологічних досліджень. Вивчення структури самосвідомості, динаміки її розвитку представляє значний інтерес, як в теоретичному, так і в практичному плані, оскільки дозволяє наблизитися до розуміння механізмів формування особистості в онтогенезі.

Вибір напрямку емпіричного дослідження та вибірки випробуваних продиктовано наступними міркуваннями. Дослідження розвитку самосвідомості на начальному етапі професійного становлення молоді є актуальною і по сей день, тому що, воно торкається простеження розвитку особистості, як суб'єкта професійної діяльності. В нашому випадку, це суб'єкти педагогічної діяльності. Професія педагога відноситься до широкого класу професій соціономічного типу, тобто до типу “людина-людина”. Професія педагога - одна з найбільш масових професій в суспільстві. І це те, що в першу чергу нас приваблює і підштовхує до наукового пошуку в такій вибірці, і підвищує значимість вибору об'єкту.

У сучасній психології вивчення самосвідомості особистості і близькою науковою спрямованістю традиційно займалися Л.І. Анциферова, Р. Бернс, М.І. Борішевський, А.В. Брушлінський, С.Д. Максименко, В.В. Давидов, Г.С. Костюк, О.М. Леонтьєв, Л.М. Мітіна, О.Б. Орлов, Б.Д. Паригін С.І. Розум, В.І. Слободчиков, Е. Еріксон, С.Г. Якобсон та ін.

Методологічною основою в дослідженні, що представлено виступили теоретичні уявлення про рівневу структуру самосвідомості (І.С. Кон, 1978; В.В. Столін, 1985; І.І. Чеснокова, 1977; В.О. Ядов, 1975 та ін.). Частище в структурі самосвідомості виділяють когнітивну, емоційну та поведінкову складову. Когнітивна складова – самооцінка, що відображає уявлення, знання індивіда про самого себе. Емоційна складова - афективна оцінка “Я”, що має різну інтенсивність емоційного відгуку на прийняття або засудження себе. Поведінкова складова – поведінкова реакція, тобто конкретні дії, що визвано “Я-образом” і самооцінкою.

Лонгітюдне дослідження проводилося на протязі двох років в Південноукраїнському національному педагогічному університеті імені К.Д. Ушинського, вибірку склали 60 студентів обох статей у віці 16-19 років. Для вивчення когнітивної складової самосвідомості була залучена методика виявлення рівня самооцінки між ідеальним та реальним “Я” особистості [4]. В основу виміру самооцінки закладено метод ранжування 20-ти особистісних якостей. Рівень самооцінки визначався на основі обчислення коефіцієнта рангової кор-

ляції між показниками ідеального та реального “Я” обстеженого. Для дослідження емоційної складової самосвідомості використано тест-опитувальник самовідношення В.В. Століна, С.Р. Панталеєва [1,3]. Методика дозволяє діагностувати три рівня самоставлення особистості, відмінні по ступеню узагальненості: 1) глобальне самоставлення; 2) самоставлення, диференційоване за самоповагою, аутосимпатією, самоінтересом і очікуванням ставлення до себе; 3) рівень конкретних дій у відношенні до свого “Я”. Оцінка поведінкової складової самосвідомості визначалась за допомогою методики „Q-сортування” В. Стефансона [2]. Діагностичний прийом дозволяє визначити шість основних тенденцій поведінки обстеженого в реальній групі: залежність, незалежність, товарищескість, нетоварищескість, прийняття боротьби, уникання боротьби.

Результати самооцінки (когнітивної компоненти самосвідомості) представлено у таблиці 1. В групі студентів зафіксовано три рівня самооцінки: високий, адекватний і низький.

Таблиця 1. Динаміка самооцінки студентів у процесі навчання в державному закладі

Рівень	Високий	Адекватний	Низький
1 курс	16,70%	50,00%	33,30%
2 курс	33,30%	41,70%	25,00%

Аналіз таблиці дозволяє з'ясувати коливання самооцінки студентів на протязі двох років навчання, так на першому курсі більший процент студентів (50,00%) оцінюють себе адекватно, третина студентів – демонструє низький рівень самооцінки (33,30%) і невелика кількість першокурсників впевненні в собі і оцінили свої індивідуально-психологічні якості та й себе в цілому, високо (16,70%). На другому курсі в даних студентів спостерігається очевидне коливання значень самооцінки. Після року навчання студенти оцінюють свої індивідуально-психологічні якості вже трішки інакше, що органічно вплинуло на їх загальний показник самооцінки: адекватно себе оцінило 41,70% молоді, високо оцінили 33,30% студентів і 25,00% студентів виявили непевненість в собі, тому отримали низькі значення самооцінки. Розрахунок t-критерію Стьюдента для незалежних вибірок (див. табл. 2) підтвердив статистично достовірно значимі розбіжності між середніми значеннями показників самооцінки першокурсників і другокурсників (t критичне = 1,72).

Таблиця 2. Значення t-критерію Стьюдента за методикою самооцінки

Курс	I	II
Значення критерію	1,94286	1,876545

Таким чином, одержані результати зафіксували більш високий рівень самооцінки в студентів другого курсу. В порівнянні з першокурсниками другокурсники адекватно оцінюють себе з іншими людьми і зіставляють свої якості з внутрішніми еталонами або результатами діяльності інших. Вони адекватно високо оцінюють себе, свою особистість, більш упевнені в собі, в своїх здібностях, оскільки вже багато що вміють і виконують це самостійно, а також володіють певним спектром методів навчання. Першокурсники навпаки, ще скоректовані на еталони та методи навчання в середньо освітній школі, тому нові дисципліни та система вимог (кредитно-модульна) розгублює баланс попередньо закріпленої впевненості в собі і в свої якості та можливості.

Дані факти можна пояснити закономірностями вікового розвитку самосвідомості особистості. На протязі всього періоду навчання відбувається розвиток самосвідомості та її когнітивної компоненти - самооцінки, що в першу чергу пов'язане з розширенням і поглибленням знань про себе, про свої переваги і можливості в учбовому процесі, з їх узагальненням і наповненням "особистісними значеннями", з посиленням їх мотиваційної ролі. Все це не лише засвідчує тенденції в розвитку кожного студента як особистості в загалі, але також вказують на тенденції його розвит-

ку як суб'єкта професіональної діяльності. Тому, що в структурі суб'єкта діяльності не все зводиться до професійних знань, компетенцій, вмінь та навичкам. Ще є особистісний компонент в структурі суб'єкта діяльності, який характеризується складовими самоставлення людини до свого "Я".

Перейдемо до аналізу результатів емоційної складової самосвідомості, що діагностовано за допомогою методики самоставлення, для зручності отримані дані представлено на рисунку 1, у вигляді профілю.

Візуальний аналіз профілю та значення t-критерію Стьюдента надали можливості встановити зміни, що відбулися в структурі самоставлення в студентів після першого курсу навчання. Достовірні розбіжності (на рівні $t > t_a = 0,01$, $t > t_a = 0,02$) за критерієм Стьюдента встановлені між показниками: S – глобальне "Я"; шкала I – самоповага; шкала II – аутосимпатія; шкала IV – самоінтерес; шкала 1 – самовпевненість; шкала 4 – самопослідовність, самокерування; шкала 5 – самозвинувачення; шкала 6 – самоінтерес; шкала 7 – саморозуміння. Розбіжностей на статистично значному рівні не виявлено між такими тотожними показниками: шкалою III – очікування позитивного ставлення від інших; шкалою 2 – відношення інших та шкалою 3 – самоприйняття.

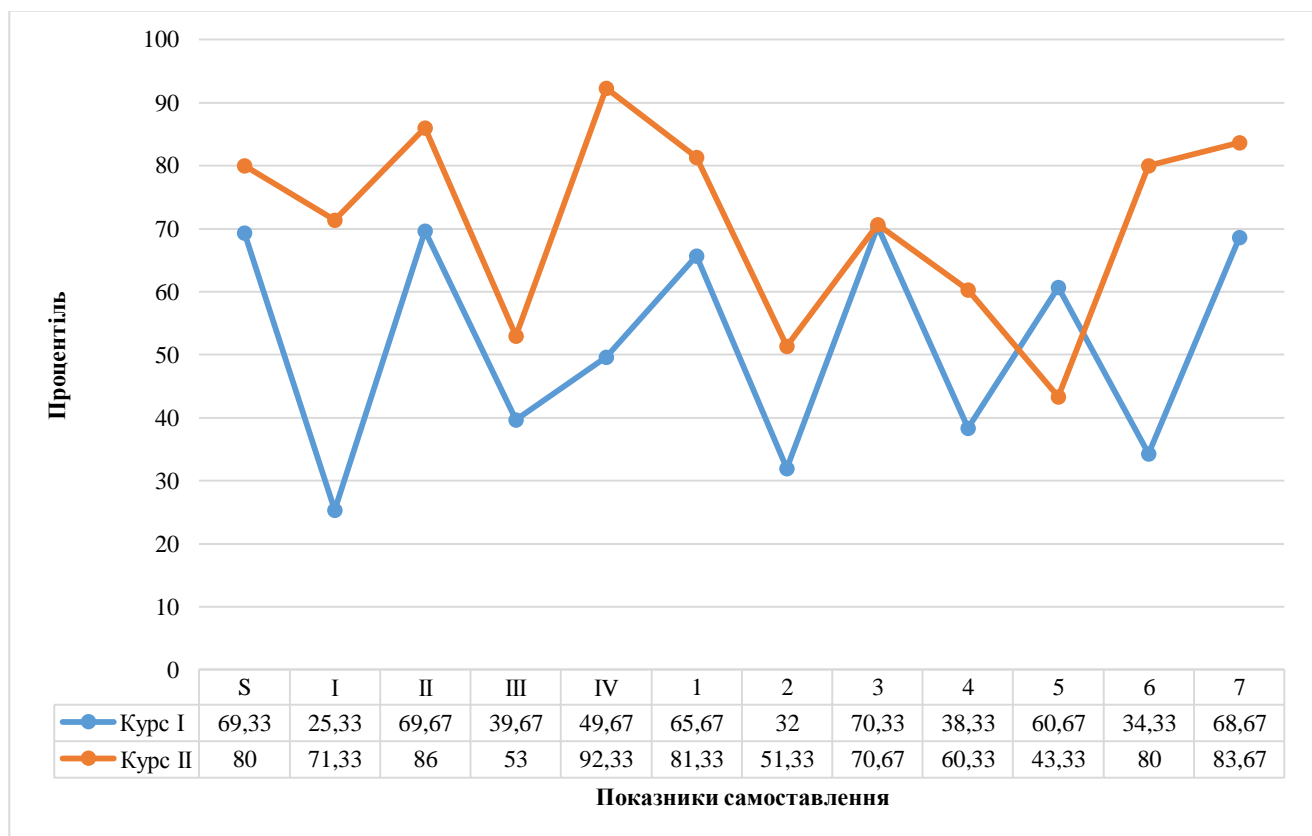

Рис. 1. Профілі показників самоставлення студентів на першому та другому курсі

Примітка: S – глобальне "Я"; шкала I – самоповага, шкала II – аутосимпатія, шкала III – очікування позитивного ставлення від інших, шкала IV – самоінтерес, шкала 1 – самовпевненість, шкала 2 – відношення інших, шкала 4 – самопослідовність, самокерування, шкала 5 – самозвинувачення, шкала 6 – самоінтерес, шкала 7 – саморозуміння.

Конфігурація профілю структури самоставлення студентів на першому курсі засвідчує достатньо високі значення показників: глобального "Я" (S), аутосимпатії (шкала II), очікування позитивного ставлення від інших (шкала III) та саморозуміння (шкала 7). Низькі

значення виявлені за показниками: самоповага (шкала I), відношення інших (шкала 2) та самоінтересу (шкала 6). Отримані дані можна пояснити тим, що на першому курсі включившись в процес навчання студенти проходять процес адаптації до нових вимог учбового

середовища, нового колективу, нового соціального статусу – студент. На даному етапі соціалізації кожна особистість стикається з дозволом на задоволення потреби у власному благополуччі, до першості і престижу, у спілкуванні, підтримуванні добрих стосунків зі старими шкільними друзями та зав'язуванні нових комунікацій у студентському середовищі, прагненні до оволодіння професійними знаннями і вміннями тощо.

Перший рік студентського життя виявляється для багатьох особистостей критичним, пов'язаним з переоцінкою цінностей, мрій, сенсів, оптацій. Тому, отримані високі значення за показником самозвинувачення в групі першокурсників, визиває неспокій. З одного боку дані результати можуть свідчити про самокритичність студентів щодо інтелектуальних, пізнавальних здібностей, професійних компетенцій тощо. З іншого, часте звинувачення себе, тривалість негативних переживань та оцінок можуть призвести до агресивного захисту, антипатії, неповаги до себе, все це у цілому може призвести до порушення у розвитку особистості, негативно вплинути на формування глобального “Я”.

Конфігурація профілю структури самоставлення студентів другого курсу фіксує високі значення за

такими показниками, як: самоінтерес (шкала IV і 6), аутосимпатія (шкала II), саморозуміння (шкала 7), самоповага (шкала 1) і глобальне “Я” (шкала S). Значення всіх інших шкал розташувалися в межах норми. Виявлені результати демонструють адаптивні здібності другокурсників у пристосуванні до навчального процесу та формуванні професійних компетенцій, що позитивно впливає на всі структурні компоненти самоставлення особистості і на формування “Я концепції” в цілому. Самоставлення особистості на етапі професійного становлення підкорена учбовій активності, дана активність регулюється навчальними нормативами, правилами, стандартами, які вже достатньо в більшій мірі засвоєні студентами. На другому курсі основою самоставлення стає потреба у професійної самореалізації особистості.

Перейдемо до аналізу поведінкової складової самосвідомості, яка визначалась в групі студентів за допомогою методики Q-сортування. Нагадаємо, що методика дозволяє визначити шість основних тенденцій поведінки людини в реальній групі: залежність, незалежність, товариськість, нетовариськість, прийняття боротьби, уникання боротьби. Результати представлені на рисунку 2.

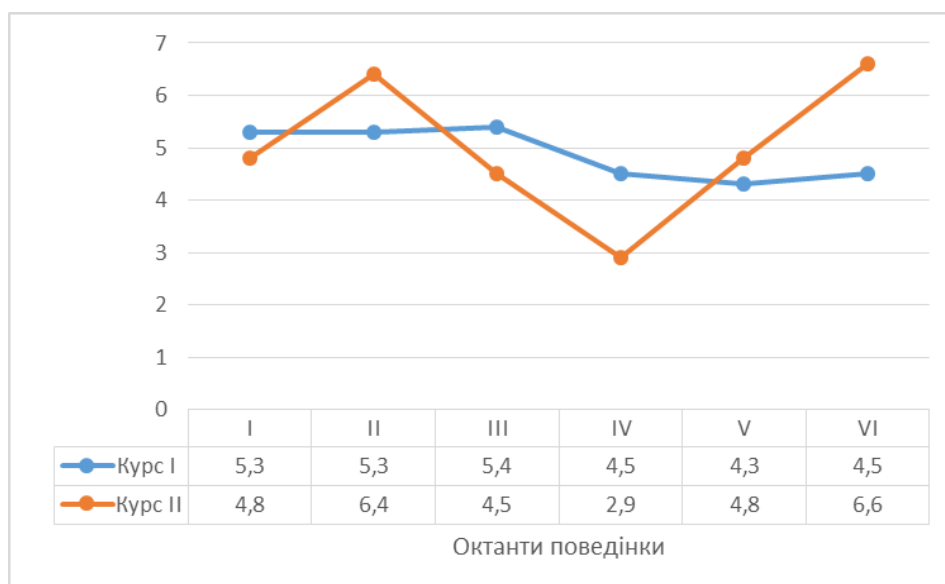

Рис. 2. Профілі показників основних тенденцій поведінки студентів на першому та другому курсі

Примітка: I октант – залежність, II октант - незалежність, III октант – товариськість, IV октант – нетовариськість, V октант – ухвалення боротьби, VI – ухилення від боротьби.

Розрахунки t-критерію Стьюдента та аналіз профілю надали можливість виявити зміни, що здійснилися в основних тенденціях поведінки студентів після першого курсу навчання. Статистично достовірні розбіжності (на рівні $t > t_a = 0,01$) за- критерієм Стьюдента встановлені між наступними показниками: незалежність (II октант), товариськість (III октант), ухвалення боротьби (IV октант) і ухилення від боротьби (VI октант).

Конфігурація профілю основних тенденцій поведінки демонструє розташування всіх октантів в діапазоні від 4 до 6 балах, що свідчить про якості студентів, які достатньо виражені. Студентам, які досліджувалися на першому курсі притаманні такі поведінкові характеристики: високий рівень залежності в особистісних відношеннях, невпевненість в собі, наявність

страхів, боязкість (I октант), слухняність, схильність до конформності (II октант), орієнтація на прийняття і соціальне схвалення, устрім бути хорошим для усіх без урахування ситуації (III октант), схильність до співпраці та компромісу (IV октант), достатня енергійність (V октант) та поступливість (VI октант).

Як ми бачимо з профілю конфігурація основних тенденцій поведінки даних студентів на другому курсі зазнає певних змін. Діапазон розташування октантів складає від 2 до 7 балів, що засвідчує ті октанти які є такими, що не виражені (пограпили в діапазон від 0 до 4 балів). В нашому випадку це IV октант – нетовариськість.

Порівнюючи результати студентів за тотожними октантами першого і другого року навчання можна конс-

татувати наявність змін, що відображають поведінкову компоненту самосвідомості. На другому курсі простежується тенденція до зниження залежної поведінки студентів, яка проявляється у якості чесно виконувати свої учбові обов'язки, бути більш довірливим і ввічливим (I і II октанти). Спад значень октантів товариськості та нетовариськості в студентів на другому курсі свідчить про те, що в групі вже чітко сформовані взаємовідносини і соціальний статус кожного в групі, за рахунок якого і утримується нейтралітет до суперечок. Крім цього, дана інформація означає про початок формування та розвиток в студентів таких якостей, як співпраця, кооперація, прислухання до думки інших, дружелюбність, емпатія (III і IV октанти). Ріст значень VI октанту - ухилення від боротьби, засвідчує про розвиток таких якостей особистості, як вимогливість до себе, адекватну автономність і самовпевненість, неприйняття жорсткості, ворожості тощо.

Таким чином, отримані результати демонструють узгодженість реального та ідеального "Я образу", що відтворює поведінкову компоненту самосвідомості студентів на протязі двох років професійного становлення. Період навчання в державному закладі для всіх студентів стає часом розкриття особистісного потен-

ціалу, за рахунок якого, одні приближуються до свого професійного ідеалу, інші віддаляються, що помітно впливає на розвиток самосвідомості особистості в цілому.

Підводячи підсумки проведеному лонгітудному дослідженню, можна зазначити:

1. Розвиток самосвідомості
2. Встановлено, що такі структурні складові самосвідомості, як самооцінка, самоствавлення та "Я" образ особистості на початкових етапах професійного становлення в педагогічному закладі терплять значні зміни.
3. Виявлено, що після року навчання в студентів підвищується рівень самооцінки, вони більш адекватно оцінюють себе, зіставляючи учбові вимоги та необхідності у відточуванні професійно важливих якостей з внутрішніми еталонами або результатами діяльності інших. Структура самоствавлення змінюється: посилюється інтерес до себе, як до особистості, розвивається аутоемпатія, самоповага, саморозуміння, що в сукупності підвищує рейтинг "Я" особистості. З придбанням теоретичного і практичного досвіду в стінах педагогічного закладу основні тенденції поведінки студентів стають спрямованими на розвиток якостей, що приближує їх до досягнення "Я" професійного.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глуханюк Н.С., Белова Д.Е. Психодиагностика (практикум): Учебное пособие. / Н.С. Глуханюк, Д.Е. Белова. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2005. – 272 с.
2. Практическая психодиагностика. Методика и тесты. Учебное пособие. / Д.Я. Райгородский. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ», 1998. – 672 с.
3. Психологическая диагностика: Учебное пособие / Под ред. К.М. Гуревич и Е.М. Борисовой. – М.: Изд-во УРАО, 1997. – 304 с.
4. Реан А.А. Психология изучения личности: Учеб. Пособие. / А.А. Реан. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 1999. – 288 с.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Glukhanyuk N.S., Belov D.E. Psikhodiagnostika (practical work): Manual. / N.S. Glukhanyuk, D.E. Belova. – M.: Academic Project; Yekaterinburg: Business book, 2005. – 272 pages.
2. Practical psychodiagnosics. Technique and tests. Manual. / D.Ya. Raygorodsky. – Samara: BAHRAH publishing House, 1998. – 672 p.
3. Psychological diagnostics: The manual / Under the editorship of K.M. Gurevich and E.M. Borisova. – M.: Publishing house of URAO, 1997. – 304 p.
4. Rean A.A. Psikhologiya of studying of the personality: Studies. Grant. / A.A. Rean. – SPb.: Mikhaylov V.A. publishing house., 1999. – 288 p.

I. Malich Evolution of consciousness of students on the home stage of professional development

Abstract. In the article are the results of longitudinal study aimed at identifying changes in cognitive, emotional and behavioral components of the structure of consciousness of students on the home stage of professional development. Comparative analysis revealed significant changes in consciousness of students after the first course. Discovered raising self-esteem, increased interest to the students themselves, as an individual, autospmpatiyi development, self-esteem, self-understanding, all of which affected the overall ranking of the "I" insult students. With experience major trends student behavior directed at developing qualities that pryblzyhuje them to balance the real and ideal "I'm a professional."

Keywords: identity, professional development, self-esteem, self, "I am the image"

Малич И.В. Динамика изменений самосознания студентов на начальном этапе профессионального становления

Аннотация. В статье приводятся результаты лонгитудного исследования, направленного на выявление изменений в когнитивной, эмоциональной и поведенческой составляющих структуры самосознания студентов на начальном этапе профессионального становления. Сравнительный анализ позволил установить значительные изменения в структуре самосознания студентов после первого курса обучения. Выявлено повышение уровня самооценки, усиление интереса студентов к себе, как к личности, развитие аутоемпатии, самоуважения, самопонимания, что в совокупности отразилось на общем рейтинге "Я" образа студентов. С опытом основные тенденции поведения студентов направлены на развитие качеств, уравновешивающих баланс реального и идеального "профессионального Я".

Ключевые слова: самосознание, профессиональное становление, самооценка, самоотношение, "Я образ"